

Είναι η Αντιγόνη ένα έργο για τη δημοκρατία;

Εισαγωγικά

Κάθε καλοκαίρι αναζωπυρώνεται η συζήτηση περί αρχαίου δράματος: πώς πρέπει ή δεν πρέπει να ανεβαίνει, ποιος έχει δικαίωμα να το «πειράξει» και να το διασκευάσει, ποιος έχει δικαίωμα να ασχοληθεί μαζί του και, κυρίως, ποιος μπορεί να κάνει κουμάντο στην Επίδαυρο.

«Κοινόχρηστη αρχαιογνωσία» είναι ο όρος που έχει δώσει η Ελένη Παπάζογλου, αναπληρώτρια καθηγήτρια Ιστορίας, Θεωρίας και Πρόσληψης του Αρχαίου Δράματος στο τμήμα Θεάτρου Α.Π.Θ., σε μια προσπάθεια να ονοματίσει συνολικά τις γενικευμένες πεποιθήσεις που έχουν οι περισσότεροι θεατές όσον αφορά την εικόνα και τις γνώσεις τους για το αρχαίο δράμα και την αρχαιότητα γενικά. Αυτές οι γενικευμένες πεποιθήσεις μπορεί να είναι πολλές φορές αποτέλεσμα όσων έχουμε διδαχθεί στο σχολείο για τα αρχαία έργα και τους ποιητές τους, ενώ μπορεί να ενισχύονται και από ιδεοληψίες που αναπαράγονται μέσω των ΜΜΕ, ή πλέον και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Οι ιδεοληψίες αυτές αφορούν την ανωτερότητα των αρχαίων Ελλήνων και των δημιουργημάτων τους, την αντίληψη περί συνέχειας του αρχαιοελληνικού πολιτισμού και της διαφύλαξής του ως κειμήλιο κ.ο.κ.

Υπάρχει, όμως, όντως ένας τρόπος να ανέβει η αρχαία τραγωδία ή αρχαία κωμωδία, ή – θα πρόσθετα εγώ – οποιοδήποτε άλλο θεατρικό έργο; Υπάρχει μόνο ένας τρόπος να διαβάσουμε και να ερμηνεύσουμε τα έργα; Ας πάρουμε ως παράδειγμα, για τις ανάγκες αυτού του κειμένου, την τραγωδία *Αντιγόνη* του Σοφοκλή, η οποία είναι και η μόνη που διδάσκεται επί δεκαετίες στα γενικά και εσπερινά λύκεια, καθιστώντας την ίσως το ευρύτερα γνωστό έργο της αρχαίας δραματουργίας.

Αντιγόνη: με τους πολλούς ή τους λίγους;

Ποια είναι, λοιπόν, η επικρατέστερη αντίληψη για το έργο και τους ήρωές του; Τι μαθαίναμε στο σχολείο και τι βλέπουμε στις παραστάσεις; Ακόμη περισσότερο, τι περνά σ' εμάς ως διαμεσολαβημένη γνώση για την Αντιγόνη μέσα από άλλα πολιτιστικά προϊόντα όπως τηλεοπτικές σειρές με μεγάλη τηλεθέαση (π.χ. *Δύο Ξένοι*, *Κωνσταντίνου και Ελένης*); Ότι η Αντιγόνη είναι η ηρωική μορφή που τα βάζει με τον απολυταρχικό, άδικο και σκληρό Κρέοντα και αποφασίζει να θάψει

μόνη της τον νεκρό της αδελφό. Γνωρίζει ότι ο νόμος ορίζει τη θανάτωσή της, αλλά αυτή τον αψηφά για χάρη της οικογένειάς της. Μήπως, όμως, τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά όσο φαίνονται;

Η Αντιγόνη, ως ηρωίδα αλλά και ως έργο, έχει δεχθεί πολλαπλές ερμηνείες και έχει αξιοποιηθεί ως υλικό έμπνευσης για τη δημιουργία πολλών νέων έργων. Συχνά βλέπουν την Αντιγόνη ως σύμβολο του φεμινισμού – μια γυναίκα μόνη της, συνειδητοποιώντας μάλιστα ρητά την «αδυναμία» της θέσης της την εποχή εκείνη λόγω της γυναικείας της φύσης, συγκρούεται με την κυρίαρχη εξουσία, η οποία προσωποποιείται στον Κρέοντα. Εκείνο, όμως, που συχνά μένει στο περιθώριο, είναι η ανάγνωση της Αντιγόνης ως προβολής του ιδεώδους της αριστοκρατίας, της υπεροχής λόγω γένους, εν τέλει του φασισμού.

Παρόλο που, όπως λέγεται, τις πρώτες μέρες της Δικτατορίας Μεταξά φασιστικές οργανώσεις και νεολαίες έριξαν στην πυρά, μαζί με άλλα «κομμουνιστικά» βιβλία και την Αντιγόνη του Σοφοκλή, ο ναζισμός και τα συνεργαζόμενα καθεστώτα σε Γαλλία και Ιταλία αγκάλιασαν το αρχαίο δράμα γενικότερα, και την Αντιγόνη ειδικότερα. Σε άρθρο του το 1944, ο Γάλλος κριτικός, συγγραφέας και πολιτικός Charles Maurras, ιδρυτικό μέλος της Action Française, που υπήρξε για δεκαετίες η σημαντικότερη εθνικιστική, φιλομοναρχική, αντικοινοβουλευτική και αντικομμουνιστική κίνηση της Γαλλίας, υποστήριζε πως στην πραγματικότητα ο επαναστάτης είναι ο Κρέων. Η Αντιγόνη είναι μια λογική ηρωίδα που θέλει να ασκήσει τα δικαιώματα που της παρέχει η βασιλική της καταγωγή.

Βασισμένη σ' αυτήν τη βασιλική καταγωγή, αισθάνεται ότι έχει το δικαίωμα να υπερβεί τους νόμους της πόλης-κράτους που έχουν οριστεί για όλη την κοινωνία. Επικαλείται συνεχώς το γένος της, ψέγει την Ισμήνη για μικροψυχία και μετριότητα. Όλα αυτά την φέρνουν κοντά στις ιδέες του φασισμού. Όπως σημειώνει η Mary Ann Frese Witt στο βιβλίο της *The Search for Modern Tragedy. Aesthetic Fascism in Italy and France* (2001), η Αντιγόνη «βολεύει» τη φασιστική προπαγάνδα, καθώς ασκεί κριτική στην εξέλιξη της πόλης σε σύγχρονο κράτος που κυβερνάται βάσει νόμων, ανατρέχοντας και προβάλλοντας αξίες του παρελθόντος, γεγονός που συνδέεται με τη φασιστική νοσταλγία για μία προβιομηχανική εποχή, που ο άνθρωπος δεν είχε ακόμη παρακμάσει σωματικά και ψυχικά. Ακόμη, με τις συνεχείς αναφορές της στην ανωτερότητα του γένους της και στα κληρονομικά της δικαιώματα· με τη δύναμη που της δίνει ο οίκος της να στρέφεται ενάντια στους νόμους της πόλης παίρνοντας το δικαίωμα αυτό, όπως λέει, από τους θεούς· με τις μομφές της ενάντια στην μετριότητα· και, τέλος, με την έμφαση στη σφριγηλή νεότητα που ρισκάρει τη ζωή της και ζει επικίνδυνα για μια ιδέα (βλ. «vivere pericolosamente», Μουσολίνι, Αύγουστος 1924, Μεγάλο Συμβούλιο Φασισμού), μόνο μάθημα δημοκρατίας δεν μπορεί να είναι η Αντιγόνη. Εκτός αν δούμε επιτέλους την Αντιγόνη ως αντι-ηρωίδα, όπως π.χ. συμβαίνει ενδεχομένως με τον Αίαντα ή άλλους ήρωες, που για διάφορους λόγους, δεν μπορούν να λειτουργήσουν αρμονικά μέσα στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Αρχαίο Δράμα και Αριστερά

Ίσως ακριβώς επειδή μιλάμε για πρόσωπα πέρα από το μέτρο, που αρκετές φορές απηχούν ολιγαρχικές και μοναρχικές τάσεις, η αριστερά βρίσκεται πάντα αμήχανη μπροστά στη διαχείριση των έργων και των ηρώων αυτών, ακόμη κι όταν τυχόν τα ανεβάζουν π.χ. στην εξορία του Άη-Στράτη. Όπως σημειώνει η Παπάζογλου στο βιβλίο της *Μια γνώριμη κυρά της ιθαγένειάς μας* (2022), η ιδέα του «κλασικού» έργου είναι ριζικά αντιμαρξιστική, η αριστερά δυσκολεύεται να ταυτιστεί με τη μοναρχία, και τα πράγματα περιπλέκονται ακόμη περισσότερο όταν, στην περίπτωση της χώρας μας, υπεισέρχονται και ζητήματα πολιτικών ιδεολογημάτων περί συνέχειας με το αρχαίο παρελθόν. Ενδιαφέρον έχει, ωστόσο, πως στην πρόσφατη διαμάχη που ξέσπασε για την παράσταση «Σφήκες» σε σκηνοθεσία-διασκευή της Λ. Κιτσοπούλου (συμπαράγωγή Εθνικού και Κρατικού Θεάτρου Β. Ελλάδας) αρκετοί υπερασπιστές της παράστασης που κατηγορούσαν τους ενάντιους αυτής ως «συντηρητικούς» και «αυτόκλητους θεματοφύλακες της παράδοσης και της αρχαίας κληρονομιάς» χρησιμοποιούσαν ως επιχείρημα ότι η Κιτσοπούλου ενόχλησε όπως ενοχλούσε κι ο Αριστοφάνης τους σύγχρονούς του. Χρησιμοποιούσαν ένα επιχείρημα, δηλαδή, που συνομιλεί ευθέως με αυτό ακριβώς που υποτίθεται πως κατακρίνει. Την ιδεοληψία ότι τα αρχαία έργα ή οι αρχαίοι συγγραφείς κατέχουν την απόλυτη αλήθεια κι ακόμη περισσότερο ότι γνωρίζουμε τι συνέβαινε στα αρχαία θέατρα όταν παιζόταν μία παράσταση· τι συνέβαινε είτε στην ορχήστρα, είτε στις κερκίδες.

Επιλογικά

Πού καταλήγουμε λοιπόν; Ήταν ο Σοφοκλής φασίστας; Να του κάνουμε cancel; Όχι βέβαια. Ο Σοφοκλής έζησε τον 5^ο αιώνα π.Χ. κι εμπνεύστηκε απ' την παράδοση για να γράψει τα έργα του. Σήμερα εμείς, τον 21^ο αιώνα μ.Χ., έχουμε μια πληθώρα παραδόσεων – ελληνικών και διεθνών – από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε για να ερμηνεύσουμε τη ζωή μας και να μιλήσουμε για τον κόσμο μας σήμερα. Καμία ερμηνεία του έργου δεν μπορεί να είναι απόλυτη και παγιωμένη μες στον χρόνο. Ό,τι κι αν λέμε ή γράφουμε ή σκηνοθετούμε, η χρονική στιγμή είναι αυτή που θα δώσει την τελική πινακίδα-νοσηματοδότηση σ' αυτό που θέλουμε να πούμε. Κι ίσως και η περίπτωση της *Αντιγόνης* να θέλει ένα «φρεσκαρισματάκι» όσον αφορά την καθεστηκυία ερμηνεία· ένα «φρεσκαρισματάκι» που να στέκεται κριτικά απέναντι σε αντιλήψεις και ηρωοποιήσεις 2.500 ετών.